

Buda Béla

orvos, pszichiáter (Budapest, 1939. április 2.)

Különös dolog a sors és az életút! Lehet rosszkor és rossz helyen születni, évtizedeken át bajok közepette élni, de lehet mindezeket a körülményeket úgy is átgondolni, hogy valaki nagyon gyáva volt, nem mert változtatni, kezdeményezni.

Az 1939-ben születettekét végigkísérték ezek a dilemmák. A háborúból éppen csak kaptunk ízelítőt, ötvenhat még nem felnőttként ért bennünket, igazán nem tudtunk „belekeveredni”. A nagy téma a „szocializmus” volt, minden árnyalatával és arculatával, vagyis a kommunista ideológia, a „békeharc”, a hidegháború, a nagy Szovjetunió és az imperializmus, a diktatúra és annak „puhulásai” stb. Majd azután a rendszerváltozás illúziója és furcsa valósága. Közben megmegöregedtünk. „Most lelkem: ember – mennyem odavan, / szörnyű fülelkel legyezem magam” – ahogy József Attila írta a *Medáliákban*.

Ez a korosztály nehezen alakította ki önazonosságát. A bűvös identitást, amely nélkül az egzisztencia nem tudna eligazodni, sőt fennmaradni sem „az élet tengerén” (hogy ismerős közhelyet vegyünk elő). A hajózás metaforája kezdetnek nem rossz, mert utal a veszélyes viharokra (kubai válság, hatvannyolc, afgán bevonulás stb.), de arra is, hogy összetett „építményeknek” kell lennünk, ha meg akarunk maradni a hullámok tetején. Gerincek, oldalfalak, hajtóművek és kormány szerkezetek kellene. Innen már a

kép összezavarodik. Az emberi identitásban keltenek kollektív alapok, ezeken belül családi hátterek és az egyéni életfolyamat döntései, választásai révén megkötött finomabb struktúrák.

Nos, e nemzedék „hajóját” nehéz volt megépíteni. A nemzeti „gerinc”-hez nem volt megfelelő „anyag”. Nem

lehetett magyarságunk, nemcsak a proklamált internacionalizmus miatt, de azért sem, mert elvesztettük nemzettestünk jelentős részét, a zsidóságot és a svábságot. Sztétverték vallásainkat. Hagyományainkat is. Demográfiai válságok, lelki „falurombolások” zajlottak a durva urbanizáció mellett. A hiányzó autonómia illúzióját a csenevész fogyasztói mentalitás adta. Mindent az ideiglenesség lengett körül, nem tudtuk, milyen főtítkár kerül Moszkvában hatalomra, lesz-e nukleáris világháború (ezt jól elfojtottuk, a kilencvenes években már nem érdekelték bennünket a dunántúli atomsilók vagy Belovai ezredes rémtörténete).

A korszakról van szó, de magamról is beszélek. Mindezeket nemcsak végigéltem, de megpróbáltam megérteni is. Később némileg meg is változtatni. Nálunk sok kortársammal párhuzamos nagy ívű transzformációján mentem át, szegény, egyszerű családból lettem értelmiségi, orvos. Nagyon sok adaptációs nehézség árán. Ma sem tudom, hogy fájdalmasan és rácsodálkozóan átélt létem hatására

fordultam-e a társadalomtudományok felé. Merthogy ide sorolom azt a lélektant – pszichiátriát, pszichoterápiát –, amelyben hivatásszerűen tevékenykedtem.

Mint pszichiáter a lelki krízisek, zavarok, katasztrófák tömegével találkoztam, és ezek mögött mindig megtaláltam „a társadalmi beilleszkedés zavarait”, ahogyan a hetvenes években kezdődő nagy „tárcaközi” kutatás címe eufemisztikusan összefoglalta azokat a problémákat, amelyeket a társadalommal való összeütközés vált ki. A politika már nem tudta elhallgatni az ilyenfajta bajok szaporodását. Alkoholizmus, bűnözés, öngyilkosság, elmebetegségek, drogok stb. De hosszú ideig megpróbálta elkendőzni őket. Mivel a kérdésekkel foglalkoztam, megoldásait kerestem, az értelmiségi nyilvánosságon át is, hamarosan magam is deviáns lettem. A hatvanas évek közepétől a rendszerváltozásig ideológiai ellenséggé váltam. Szerencsére nagy bajom nem esett, csak félretoltak, háttérbe szorítottak. Talán a kor sajátos „második nyilvánossága” segített, sokan ismeretek, sokakkal dolgoztam együtt, nem foglalkoztam magával a politikával, csak annak fortélyos félelmi szabályait nem akartam betartani.

Rögös út volt, nem voltak megfelelő munkakörülményeim, magamban és magányosan dolgoztam. Nem tudtam megmaradni egyetlen szakterületen sem. „Muszáj-Herkulesként” két tucat területen jutottam el a nemzetközi ismertségig és a maradandó alkotás határáig, de innen már nem jutottam tovább. Pszichoterápia, szexológia, szuicidológia, addiktológia, kommunikációelmélet, közösségfejlesztés, egészségpromóció, mentálhigiéné, krízisellátás, önségítés, szervezetelmélet, szociálpszichológia,

devianciakutatás stb. Cyranóval együtt én is ráíráthatnám sírkövemre: ...qui fut tout et qui ne fut rien.

Ha volt alkotásom, az talán írásaimban és szakelőadásaimban tükröződik (tizenegy szaklapnak voltam szerkesztője, több mint hetven könyvet írtam és szerkesztettem, tucatnál többet idegen nyelven). Ha volt hatásom, az „katalitikus” volt (katalízis: megindítani és fenntartani folyamatokat, azokkal elvegyülve, de a végén eredeti formában kiválva), ez már az említett „beilleszkedési zavarok” kutatásától különféle szakmai társulások létrehozásán át a mentálhigiéné és a nemzeti egészségmegőrzés programjait terjedt.

Soha nem lettem köznapi értelemben sikeres, nem lettem közismert és népszerű sem (még szűkebb körökben sem).

Közben életem nagyon gazdag és színes lett. Az átélésem virtuális szintjein (a „córesz” és a mindennapi munka egyhangúsága árnyékában). Egy szürke világ, amiben kezdtem (és amire Móricz *Fáklya* című regényének hőiséhez hasonlóan csodálkozva tekintek vissza, hogy egyáltalán hogyan lehet élni a komor aorisztoszok titkának ismerete nélkül), különös módon bontakozott ki előttem. Nyelvi (szemantikai, hermeneutikai) univerzumokba merültem. Közel kerültem hozzá a kultúra és a társadalom sok működési módja, folyamata. Megtaláltam az empátia mágikus hullámhosszát, amelyen át nagyon sok emberhez úgy kerülhettem közel, hogy sokat, lényegeset tudtam segíteni nekik. A kommunikáció is mágikus eszköz, amely révén alakítóan lehet belépni a pszichoszociális világba. Lett családom, lettek barátaim, érték tragédiák, de nem csalódtam. Ha nem ennyire nyitott értelemmel és reálisan élek

ebben a nagy magyar világban, talán megmaradni se tudtam volna.

Közben az évek szálltak, mint a percek. Bár még munkaköreim, állásaim vannak, teli vagyok tervekkel, folyamatosan írok és előadok, már át kell élnem, hogy isteni kegyelemtől függ, meddig enyém a világ, már csak a megismerés színterén is, nem is beszélve az alkotásról, hatásról. Egyelőre azonban az átélt múlt is erőforrás. Nincs szabad pillanatom, abban az

értelemben, hogy az emlékek filmjei ne peregjenek, többnyire a hangok és szcénák teljes élénkségével, és a gondolkodás ne száguldana a lehetséges „linkeken” át.

Ha Ivan Gyenyiszovicshoz hasonlóan is, de tulajdonképpen elégedett vagyok...

Jovánovics György

szobrászművész (Budapest, 1939. április 3.)

- kezdetnek rögtön egy világháború
- olykor benyomásunk: nem tart ez még mindig?
- 70 tavasz, 70 nyár, 70 ősz, 70 tél
- körülbelül 1942-től megszámlálhatatlan milli-
ónyi szó anyanyelven, sok németül, kevesebb
franciául is

(az anyanyelvben elszórtan, természetességgel elkeveredett latin, amikor azt mondom például: expresszív)

- szinte kezdettől a szem örömei (bánatai), az egység (=szó) itt nehezebben megadható de például egy kép nézése egy múzeumban nyolc órán át, magyarázkodás a fegyveres biztonságiaknak, illetve a múzeum igazgatójának
- a hallás örömei (bánatai)
- például mostanában egyik kedvenc zeneművem egyik kedvenc zeneszerzőmtől gyakori hallgatása

Joseph Haydn: Die sieben letzten Worte unseres Erlösers am Kreuze barátok (Gémesi Géza és a Budapest-Hegyvidéki Kamarazenekar) előadásában

Tiboldi Mária

színész, énekes (Szolnok, 1939. április 20.)

Zene az életem,
nívódíjas tv-show (1984)

*„A türelem hatalom;
idővel és türelemmel
selyem lesz az eperfa leveléből.”*

Kínai közmondás

Aki átélte a második világháborút gyermekfejjel, hallotta süvíteni a puszkagolyókat, látta a lótetemet, az orosz beszállásolást a családi házba, amint fegyvert fogtak nagymamára – mert biztosan mérget tett az ételbe –, és remegett, mert az anyját bújtatni kellett, az már történelmet ír.

A szép polgári élet Szolnokon 1945-ben véget ért. Hiába maradt meg a szülők zongorája, étkészlete, a könyvek és a kották tömege, apám hadifogoly, nekünk nincs ennivalónk, a cipőnkét újságpapírokkal tömtük ki, mert az alföldi telek akkortájt hidegek voltak.

1949-től Budapesten jártam iskolába. Mindig kitűnő tanuló voltam, és rendkívül terhelhető: biológia szakkör, énekar, zongoraóra, szteppórák és szerepvállalás különféle közösségi rendezvényeken. Matematikát tanítottam, hogy egy kis pénzhez jussak. Változatlanul szegények voltunk, pedig apámon kívül anyám is dolgozott. Egy ideig két szobában éltünk albérletben, de Budán! Így lettem én a Színművészeti Főiskolán a „budai úrilány”. Nem hiányzott a fényűző élet, mert ott volt nekünk a család, a zene, az irodalom és a sport. Szüleinktől testvéremmel a mindenséget kaptuk, sajnos csak most tudom igazán értékelni, micsoda kapaszkodó volt egész életemben ez a két ember. Ugyanezt az érzést váltja ki belőlem nagyszüleim emléke – akik egy háztartásban éltek velünk –, ők voltak a dolgozó szülők mellett jellemünk formálói és szó szerint a gondviselőink. Nagymama főzött, mosott ránk, és vasárnaponként titokban templomba vitt.

Nagypapa sakkozott, kártyázott az unokákkal és mesélt az élményeiről, az 1936-os berlini olimpiáról, ahol személyesen jelen volt. Legfőbb kincsünk az Orion rádiónk lett, és az 1955-től közvetített magyar nyelvű operák Gyurkovics Máriával, Simándy Józseffel.

1961-ben kitüntetéssel diplomáztam az első, 1957-ben indított zenés osztályban a Színház- és Filmművészeti Főiskolán.

Lázadtam mint fiatal primadonna minden és mindenki ellen. Önállóan élni, saját utat járni, főszerepeket játszani vágytam. Igen, türelmetlen voltam, és mérték nélküli. Akár bele is betegedtem egy szereposztásba Szegeden, mert nem én játszottam a főszerepet. Hajtott a vágy, mindent tudni a szakmáról, megfelelni az elvárásoknak, sikeresnek lenni. Micsoda címszerepeket játszottam a Szegedi Nemzeti Színházban: Cirkuszhercegnő, Csárdáskirálynő, Viktória, Maya.

1963-ban a Fővárosi Operettszínházhoz szerződtem. Itt kemény volt az élet egy kezdő számára, pedig sok szép lehetőség várt rám, többek között a híres

Csárdáskirálynő-előadásban Szilvia szerepe az aranycsapattal. Más feladatokat is osztottak rám, de nem az első szereposztásban. Oda kell menni, ahol te vagy az első. Először Moszkva, 1964, majd 1965-ben Bécs. Négy éve voltam a pályán, és nemzetközi karrier előtt álltam.

1966-tól tíz évet német nyelvterületen vendégszerepeltem, sztár lettem, primadonna, az első nő, Berlinben, Münchenben, Salzburgban... Ennek ellenére egy űzött, hajszolt nő – ha az emberi oldalát nézem –, aki konzuli útlevéllal, állandó sorban állással a követségen várja a vízumát, hogy hazajöhessen a kisfiához. Az osztrák és magyar vonatokon a kalauzok és vámosok név szerint ismertek, de az ottani és az itthoni bánásmódban bizony minőségi különbségek voltak. A Kádár-korszak szigora rám is vonatkozott, ahogyan átléptem a határt, minden alkalommal be- és ki kellett jelentkeznem a rendőrségen, ki tudja, hányszor.

Arra, hogy itthon is szerepelhessek, nem kaptam lehetőséget. Kint, Nyugaton, sikeres voltam, nemzetközileg elismert, én voltam „a Tiboldi”.

Öt televíziós operettfilm főszerepét játszottam. Nagylemezek készültek velem a CBS gondozásában, fesztiválok sztárvendégeként hirdettek, díjakat kaptam. Remek iskola volt.

Megtanultam a nagyon magas elvárásoknak idegen nyelven is profi módon megfelelni, több mint ötven operett főszerepét elénekelni, és azt, hogy állandóan ugrásra készen álljak. A nyugatnémet gazdaság virágzott, és az operett is. A gyönyörű szerepek, vendégszerepek a világ különböző országaiban, a szakmai elismerés és a közönség szeretete jó érzés, de mellette ott volt az a gyötrő fájdalom, amit honvágnak hívnak.

Hazajöttem. Nem volt könnyű utat találni az Operettszínházhoz, de Vámos László, az akkori főrendező bízott bennem. Szebbnél szebben bizonyíthattam *A denevér* Rozalindájában, *a Cigányszerelem* Ilonájában, *a Víg özvegyben* és *a Mária főhadnagy* Antóniájában. Visszakaptam a magyar szót, az anyanyelvi játszás örömét. Ez leírhatatlan boldogság. Sokat-sokat dolgoztam, mert az éneklés munka, kemény fizikai, lelki és szellemi munka.

A hetvenes–nyolcvanas évek egyik meghatározó operettszemélyisége lettem itthon is. Jászai-díjas vagyok, az Operettszínház örökös tagja. A primadonnaságon kívül majdnem mindent kipróbáltam a szakmában, a műsorvezetést, a rendezést, a könyvírást, még az operettek német nyelvű betanítását is a színház társulatának.

„Senki nem próféta a saját hazájában...” – írta apám az első német–magyar szótáramba 1965-ben. Vannak kivételek, 47 éves töretlen és sikeres pályafutással nemcsak külföldön, de saját hazámban is bizonyítottam.

Sokat kaptam a sorstól, családot, gyermekeket, unokákat. Ajándékba adta a tehetségemet is. Hála a Teremtőnek. Köszönöm, hogy mind a mai napig abban a kegyelmi állapotban részesít, hogy hangomat megőrizhettem, énekelhetek.

A ZDF, ORF és az MTV interviú élő adása Kálmán Imre születésének 100. évfordulója alkalmából (1982)

Tiboldi László

G. Komoróczy Emőke

irodalomtörténész, esszéista (Budapest, 1939. ápr. 24)

Családunk történelmi gyökereiről, felmenőinkről már bátyám, Komoróczy Géza orientalista professzor beszámolt a Napút 2007/10. számában. Ehhez én csak annyit fűznék hozzá, hogy volt Eötvös-kollégista édesapánkat, dr. Komoróczy Györgyöt születésem évében Abaúj-Torna vármegye főlevéltárosává nevezték ki; így kisvártatva Kassára költöztünk. Öcsém, ifjabb

Komoróczy György már itt született 1940-ben. (Ő a későbbiekben – eltérve a család humán beállítódásától – a Közgazdaságtudományi Egyetem terv-matematika szakán végzett, s a '60/70-es évek fordulóján mint programozó matematikus a számítógép adatbázisainak kialakításával foglalkozott. 1974-ben hirtelen meghalt, mielőtt pályája kiteljesedhetett volna.) 1945-ben kitoloncoltak bennünket Csehszlovákiából; apánkat, aki az orosz hadifogságból csak 1948-ban tért haza, egy kis faluban, Göncruszkan vártuk be. 1950-ben rendeződött a család helyzete: édesapánk a debreceni Városi Levéltár élére került; édesanyánk 1954-től a Kossuth Lajos Gyakorló Gimnázium vezetőtanára lett történelemből. Én az általános iskola utolsó éveit már Debrecenben végeztem; itt jártam középiskolába, majd egyetemre is. Amit – főként utólag! – nagy szerencsémnek tartok, hiszen a KLTE kiváló professzoraitól (Barta János, Bán Imre) rendkívül alapos tudást, szilárd értéktudatot és elfo-

gulatlan, ideológiamentes irodalomszemléletet kaptam. Az egyetemet kitüntetéses diplomával fejeztem be 1961-ben, magyar–német–orosz szakon. Évfolyamtársammal, Gődény Endrével házasságot kötve Győrbe mentünk tanítani (gyerekeink: Andrea, 1963; Judit, 1965).

Győrben különböző középiskolákban tanítottam, nagy odaadással és örömmel. Munkám igye-

keztem igényesen végezni, megszeretve tanítványaimmal az irodalmat, s próbáltam olvasóvá nevelni őket. Közben mindinkább a kortárs költészet irányában tájékozódtam: 1974-ben doktoráltam az ELTE-n újabb magyar irodalomból (dolgozatom főbb fejezeteiben Kassák, Illyés, Juhász Ferenc, Nagy László, Szécsi Margit stb. költői útját vizsgáltam). A továbbiakban Kassák és a magyar avantgárd problémakörével foglalkoztam elmélyültebben, ugyanis érdekelt a szellemi ellenállásnak az az intenzív formája, amellyel ez a mozgalom szembehelyezkedett minden merev formációval. Az avantgárd *magatartást*, amelynek első megfogalmazása a kassáki program („romboljatok, hogy építhessetek!”), kifejezetten korszerűnek éreztem s helyénvalónak azzal a valósággal szemben, amelyben éltünk. 1975/76-ban kutatói ösztöndíjat kaptam az MTA Irodalomtudományi Intézetében, ahol Béládi Miklós, Illés László, József Farkas és Pomogáts Béla segítettek munkám, lehetővé téve, hogy a Széchenyi

Könyvtár zártanyag-osztályán hozzájuthassak a szükséges dokumentumokhoz, korabeli periodikákhoz. 1979 őszén pályázat útján kerültem a budapesti Tanárképző Főiskola (később: ELTE Tanárképző Kara) irodalom tanészékére. 1980-ban benyújtottam kandidátusi disszertációm, amelyet – bár az előírt vizsgákat „kiváló” minősítéssel tettem le – csak 1989-ben bocsátottak vitára. 1990-ben megkaptam a kandidátusi fokozatot, s kineveztek főiskolai tanárrá. Irodalomtörténeti pályafutásom lényegében csak ezután bontakozhatott ki.

Kassák születésének századik évfordulójára 1987-ben a csepeli OMK kiadta kandidátusi értekezésem rövidített változatát, benne a Kassák-vitákkal. 1995-ben megjelent *„Dolgoztam, bár nem hagyták, hogy dolgozzam”* címmel *Kassák és a magyar avantgárd mozgalomról* írt könyvem, amelyet aztán főiskolai jegyzetként is kiadtak. A rendszerváltás után szabaddá vált szellemi légkörben – bár fő kutatási területem továbbra is az avantgárd maradt – elsősorban olyan alkotókkal kezdtem foglalkozni, akik a korábbi évtizedekben „birtokon kívül” voltak, s így jórészt ismeretlenek maradtak a szélesebb olvasóközönség számára. Szemléletemben a *hagyomány és újítás* tökéletes szintézisben van egymással, így kiválasztási szempontom nem az volt, hogy az adott író – kifejezés módját illetően – a „konzervatív”, avagy az „újító” táborhoz tartozik-e; sokkal inkább az, hogy mennyiben „korszerű” a mondandója („Éljünk a mi időnkben!” – mondta volt Kassák).

Feldolgoztam a Határ Győző-oeuvre-t (*Felvonásvég a világszínpadon*; H. Gy. bölceleti munkái, 1994; *Bízom dolgom az Időre*; H. Gy. életműve, 2003). Ezzel párhuzamosan foglalkoztam a párizsi Magyar Műhely körével s a hazai új avantgárral (*Az avantgárd metamorfózisai*, 1996). Azóta is folyamatosan publikálok e témában: az 1989-ben hazatért *MaMű* nevesebb alkotóiról készítek tanulmányokat (amit ha Isten és az Idő engedi, összegző körképpé kívánok majd bővíteni). Emellett elővettem több más, immár húsz-harminc éve érlelt régi témám; mélyebben foglalkoztam Tamási Lajos költészetével és a csepeli Olvasó Munkás Klub történetével; valamint a börtönviselt Kárpáti Kamil életművével és a hozzá kapcsolódó alkotói kör (*Új Átlók*) tevékenységével (*A szellemi nevelés fórumai*, 2005). Jelenleg a *Kilencek* pályaalakulásáról írok tanulmányokat, s egy félig kész Kárpáti Kamil-kismonográfián dolgozom.

2001 őszén nyugdíjba mentem. Jóllehet szakmai díjakat, elismerést soha nem kaptam, mégis úgy érzem: teljes volt az életem. Szerettem tanítványaimmal foglalkozni (sok TDK és szakdolgozat őrzi közös munkánk emlékét); s családom, három fiúunokánk körében aktív, harmonikus öregkort remélek. Visszatekintve az időben, ma úgy látom: küzdelmeim nem voltak hiábavalóak; Isten vezetett utamon. Élettapasztalataimat, az évtizedek során felhalmozott tudást publikációimban továbbadom...

G. Komoróczy Csöke

Kozma Tamás

tanár, kutató, oktatásszociológus (Budapest, 1939. április 24.)

1945 őszén kezdtem iskolába járni. Első iskolám Budapesten az Áldás Utcai Általános Iskola volt. Az iskolát (állítólag) Kós Károly építette, de ezt én csak hallomásból tudom, sohasem jártam utána. A dekoratív épület a Rózsadombon mindenesetre valóban hasonlít egy Kós Károly-épületre, amilyen egyébként a környéken több is van.

Bármennyire dekoratív is, nem sok emlékem maradt ebből az iskolából, mert csak egy félévet jártam ide. Azt tudom, hogy büszkén újságotoltam otthon, hogy egész külön ültettek a leghátsó padba (ez többször is előfordult); gondolom, anyám erre nem volt túl büszke. Meg arra is emlékszem, hogy rajzfüzet helyett újságpapírból összehajtogatott és egybefűzött, házi készítésű füzetet használtunk az első betűk leírására (inkább a lerajzolásukra). Arra is büszke voltam, hogy a betűim alkatrészei összevissza kalandoztak az újságpapír lapjain, és ezt is dicsekedve mutattam. Az olvasókönyv ly-os részét (Károly, király stb.) böngésztem a konyhában, a tűzhely mellett. Csak ott tudtunk fűteni, mert romos volt a lakás.

*

Félévkor átkerültem a Rózsadombról a Lipótvárosba. Igazi elemista pályafutásomat már a Szemere utcai iskolában futottam (a bizonyítvány, pontosabban értesítő tanúsága szerint az első félévet is már ott zárták le). Közben azonban kitört a szénszünet, úgyhogy a két iskolába járás között hónapok teltek el. Hogy el ne felejtsek mindent – hogy le lehessen zárni a bizonyítványt –, nagynéném, anyám húga foglalkozott velem, írt, olvasott, számolt és mesélt. Sormintákat tanultam rajzolni tőle, ki is színeztem. Másra már nem is emlékszem, kivéve Coopert, akinek a *Nagy indiánkönyvével* akkor ismerkedtem meg (nyilván ifjúsági átdolgozásban). Bármennyire tetszett is ez a magántanulódsi (de nem tudom, csakugyan tetszett-e), ennek is vége szakadt egyszer. Februártól ismét iskolás lettem, a szemközti Szemere utcai „községi elemi népiskolában” (ahogy még évekkel később is olvasható volt a homlokfalán).

A Szemere utcai iskola impozáns, századfordulós épület volt, a XX. század tízes éveiben építhették, talán épp a Bárczy-féle iskolaépítési program keretében. A fél háztömböt elfoglaló, három utcára nyíló, sokemeletes építmény igazi iskola; olyan, amilyent akkor elképzelték (sokféle látni őket ma is Magyarországon és a volt Monarchia más területein). Klinkertéglás burkolata, zöldre festett nagy ablakai, hatalmas, nehezen mozgatható bejárati kapui (külön a fiúknak és külön a „leányoknak”) nekem azóta is „az iskola” benyomását keltik. A környék is valahogy hasonló volt. Vele átellenben, a másik sarkon lebombázott lakóház maradványai; később oda épült, annak a helyére Révai József népművelési minisztériuma. Szemben az iskolával állott az a felső kereskedelmi iskola (ma

gazdasági főiskola), amelyben egykor (de persze már nem akkor) például Szerb Antal tanított. De ez csak később jutott az eszembe; akkor csak annyit vettünk észre, hogy a szomszéd iskola ablakaiból lányok lógnak ki, csivitelnek és viharásznak. Ami a fiúknak különleges látvány, vágyott, ismeretlen világ volt.

Lépcsőn kellett fölmenni a bejáratig; ezek a középben öblösre taposott műmárvány lépcsők azóta is kísértének (találkoztam velük később Szegeden, a battonyai gimnáziumban, sőt az egykori Ferenc József Tudományegyetem főépületében, Kolozsvárt is – ott már nagyon letaposott, kijárt változatban). És a szagok – az a bizonyos „iskolaillat”. Ez az iskolaszag az alagsori konyhából áradt, és összekeveredett a rosszul csukódó WC-k kátrányszagával. Az emeletre kellett menni a tanári szobához és az igazgatói irodába (ahová alighanem sohasem jutottam el), és nem messze tőle volt az osztályunk, az I. B is. Hogy a többi osztály pontosan merre volt, nem tudom; csak arra emlékszem, hogy a „kis létszámú” osztály (ahogy a tanügyi eufemizmus akkor a kiegészítő osztályt nevezte) a földszinten balra volt.

B-s voltam iskolai pályafutásom alatt szinte végig, és ez meghatározta az iskolai identitásomat. B-snek lenni valahogy olyan fiús, rámenős, vagány volt (az A-sok meg inkább amolyan lányosaknak tündek – ha utólag belegondolok, nem véletlenül). Első tanítóm, I. néni, kedves és kicsit távoli volt. Nem sokat tudtunk meg róla (valahol fennmaradt egy kép, ahogy épp imára inti az osztályt; imával kezdtük a napot, bár fővárosi iskola voltunk); hacsak az nem, hogy később történelemtanár és az iskola igazgatóhelyettese lett. A második tanítómra, M. néniire már jobban emlékszem. Jóval idősebb lehetett, és a keze vizenyős púpokkal volt tele. Ezt nem lehetett nem észrevenni, mivel türelmetlenebb (talán fáradtabb is) volt, mint a kolléganője, sokszor kiabált velünk, és gyakran el is vert bennünket. A verésekre már nem emlékszem, de a hangjára igen, mély, különlegesen rekedt hang volt, amolyan agyonbeszélt pedagógushang. Érdekes, mindezzel együtt is szerettük M. nénit.

Miközben a Szemerébe jártam, megváltozott az iskolarendszer. A „községi elemi népiskola” megszűnt, általános iskola lett belőle. Sok helyütt beszédtek és átírták az iskolai értesítőket is, de az enyémet még egy időre meghagyták (ma is megvan). Az új értesítő már komoly, kávébarna index volt, piros csillaggal a tetején. No meg a változó kalkulusok. Amikor elemibe kezdtem járni, 1–4-ig osztályoztak (1-es volt a legjobb, a jeles). Amikor felső tagozatos lettem, már 1–7-ig osztályoztak, és az 1-es egyszeriben a legrosszabb lett (4-estől bukás). Nem voltam rossz tanuló – igaz, hogy eminens sem. Ezek az értesítők inkább azt mutatják – amit meg is éltem –, hogy valahol az osztály felső harmadában helyezkedtem el, a legjobbak mögött, de a közepesek előtt. Az olvasás és a fogalmazás könnyen ment és sok örömet okozott; a szépirással viszont mindig problémáim voltak. Mindez azonban semmi ahhoz képest, ahogy elvesztem a számtan rejtelseiben. Amikor az első, jellegzetesen számtanpéldás bevezető mondatokat meghallottam (egy kádba két csapból folyik a víz...), egyszeriben olyan pánik vett erőt rajtam, hogy a nevemet is alig bírtam leírni. A „Vegyél elő egy papírt! Nevet, osztályt, mai dátumot ráírni!” máig nyomasztó emlékként kísért (sok ilyet írtam, egész iskolai pályafutásom alatt).

Furcsamód birkóztam az orrosszal és az énekekkel is. Az első még csak hagyján, mert semmiféle családi támogatást nem tudtam szerezni hozzá (M., a nagy-

néném is csak később kezdte magát tanítóból orosz szakossá átképezni). De az ének? Pedig emlékszem, hogyan küszködtem a szolmizáció „filozófiájával” és persze főként a gyakorlatával; meg a kottával és a kottafüzettel. V. Z.-hez, az osztálytársamhoz járkáltam föl, hogy valamit megértsek. V. Z. nagyon kövér, nagyon illatos fiú volt, vastag dioptriás szemüveggel, a szomszédos Kálmán utcából. Ő volt az osztályban messze a legjobb, verhetetlen mindentudó – amellettnél tényleg segítőkész (felnőttkoromban futottam össze vele, én valami családi észszert akartam elzalogosítani éppen, és ő volt ott a becsüs).

De nem V. Z. volt a jó barátom, hanem P. F. és V. Gy. V. Gy. az MTK-nak drukkolt (ez afféle törzsi azonosítónak számított, akkor még nem értettem, miért, minthogy nálunk otthon sem a törzsi azonosítás nem volt szóbeszéd tárgya, sem a foci nem érdekelte a szüleimet). P. F. ellenben, persze az FTC-nek. Mások is fölmerülnek bennem, különösen B. G. és P. A., akikbe, ha le merném írni, szinte azt mondhatnám, „szerelmes” voltam. B. G.-be annyira, hogy egyszer jelentkeztem is helyette, hogy az intót nekem írják be. Az alaphelyzet azonban valahogy mindig ugyanaz volt: én barátkozni akartam valakivel, aki nem akart velem – és közben nem akartam barátkozni azzal, aki viszont velem akart volna. V. Gy. nagyon imponált. Az anyja bilgericsizmát hordott, neki amerikai cuccai voltak – aztán hirtelen megváltozott minden. Egyszer, amikor meglátogattam őket, a kettős ágy fölött Lenin és Sztálin képét láttam. Később kivándoroltak Izraelbe, ahol V. Gy. hivatásos bokszoló lett; majd, amikor hazatért, sehogy sem találta a helyét. Ezt már P. F.-től tudom, akivel képesek voltunk órákat beszélni az utcasarkon. P. F. szakadt bőrtáskával a hóna alatt járt iskolába, és elszántan szidta az MTK-t, amelynek drukkoltam. Mégis, ő volt az, aki egyszer megvédett V. Gy.-től, aki az osztály legkeményebb verekedője volt, s aki, minden elszánt ragaszkodásom ellenére, el akart páholni.

Ez az MTK-FTC-vita azt is mutatja, hogyan éltük mi meg a „zsidókérdést” ’45 után a Lipótvárosban. Azt, hogy „zsidó”, én nem hallottam, vagy ha igen, biztosan elfelejtettem. Nálunk ilyesmit illetlen lett volna kimondani. Azt, hogy ki zsidó és ki keresztény, persze tudtuk és számon tartottuk, mégpedig a hittanórák kapcsán. Ilyenkor a katolikusoknak órájuk volt, bennünket, protestánsokat és izraelitákat pedig fölmentettek. Valahogy egy táborba sodródtunk tehát. Finomabb megkülönböztetéseket is megtanultunk azonban. Talán a csúcsa mindennek az volt, ahogy két osztálytársunk nevét kórusban javítottuk ki, ha egy-egy új tanár kezdett tanítani (Bleier – Bleuer). Jóval később figyeltem csak föl rá, hogy egyikük az Újlipótvárosból járt a Szemere utcába, a másikuk viszont a „Lipót körút” (Bajcsy-Zsilinszky út) túloldaláról, a Terézvárosból.

Miközben I. néni történelemtanár és igazgatóhelyettes lett, más furcsa dolgok is történtek. Sok tanár ment és jött akkortájt a Szemere utcában – föl-tűnően sok (a gyerekszáj azt rebesgette, hogy büntetésből helyezték őket általános iskolába). S. tanár úr, aki kicsi és pösze volt, már nem imával kezdte a tanítást, hanem rövid mondókával, amit kórusban, vezényszóra kiabáltunk el reggelente (Jó tanulással / és becsületes munkával / előre / a szocializmusért!). B-né (prózaian csak így hívtuk), komor és szigorú tanár, fekete köpeny, „kereskedelmi ismereteket” kezdett tanítani, amit választani lehetett a politechnikai műhelymunka helyett (miatta utáltam meg a francia kockás nagyalakú füzetet). Az énektanárunk pedig – dekoratív, kreol nő – Sztálin hetvenedik születés-

napjára betanította nekünk a Sztálin-kantátát, de oroszul („mert így sokkal jobban hangzik” – amit otthon nem díjaztak). I. néni, az átképzős történelemtanár, lerajzoltatta velünk, ahogy Rajkot, a nép ellenségét akasztják.

S. Gy., körülrajongott osztályfőnökünk (később a budapesti Idegennyelvi Továbbképző Központ igazgatója), latin-, magyartanár, fiatal és mindig jól öltözött, arra kapacitált, hogy én is legyek úttörő. Olyan páni félelem fogott el erre, amit máig nem értek. Sírva könyörögtem, hogy ne kelljen belépnem (cserkész is csak muszájból voltam). Pedig láttam a fehér ingeket és piros nyakkendőket, amiket egyre több osztálytársam vett föl, és ez talán még imponált is. Nem mondhatnám, hogy ideológiai okom volt rá. Anyámat is becitáltam az iskolába, ahol aztán S. Gy.-nek megesett a szíve rajtam (ő sem igen volt rajta ezen az úttörőségen), és fölmentett.

Idéjében. A hatodik osztály végén izgatottan újságoltam a barátaimnak, hogy valószínűleg vidékre költözünk, ami be is következett. 1951 nyarán kitelepítettek. Így a hetediket Kunszentmártonban kezdtem, a Mátyás Király Úti Általános Iskolában.

Az iskola a Körös-hídtól a Szentés felé vezető hosszú és poros főutca elején állt. Egykor vendégfogadó volt, ahol Petőfi is megszállt (amit emléktábla hirdetett az iskola falán). Ide csak mi, fiúk jártunk; a lányiskola az egykori polgári lett, emeletes iskolaépület a Deák Ferenc utcában. A mellékutca felé deszka-kerítés zárta le az iskolaudvart, ahol tízpercekben rohángászni, még labdázni is lehetett. Az udvar túlsó sarkában tornaterem állt; kudarcaim és sikereim színhelye.

A két iskola közti jókora különbséget főként azon mértem le, hogy egyszerre jó tanuló lettem. Illetlenül jó tanuló, különösen ahhoz képest, hogy délutánonként csak egy szűk óracsakat foglalkoztam a házi föladattal. És illetlenül – ahhoz képest, hogy kitelepített voltam (amit azonban, dicséretükre legyen mondva, tanárain, legalábbis önszántukból, sohasem érzékeltettek velem). Osztálytársaim között én voltam az egyedüli „pesti”. Az egész iskolában nem is emlékszem másra, csak az öcsémre (a kitelepítettek általában idősebbek voltak). Két barátom, K. E. és Cs. I. kulákgyereknek számított, Cs.-éknak malmuk volt. Mások származása nem foglalkoztatott. Őket azonban foglalkoztatta az én származásom, mert gyakran csúfoltak a hátam mögött („Kuzma, a paraszt”). Az igazat megvallva félttem is kissé, igaz, hogy nem épp az osztálytársaimtól. Inkább a nagyobb suhancoktól, akik esténként az iskola körül kóvályogtak, és szívesen belekötöttek az újonnan jöttekbe; legalábbis én így képzeltem (verekedésre azonban nem került sor).

Ezek a gyerekek általában is kevesebbet zajongtak és verekedtek, mint a pesti osztálytársaim. A nagy bunyók, amik a pesti iskolát jellemezték, itt szinte teljesen elmúltak. Kisebb összezördülések voltak persze: labda miatt, lányok miatt, csúfolódás miatt. Hetedikes koromban elhatároztam, hogy ha nyolcadikos leszek, mindig visszaadom az elvett labdát a kisebbeknek (megpróbáltam, de a többiek bizony nem hagyták). Viszont szurkoltak – nekem is, másoknak is –, hogy sikerüljön fölmásznom a rúdra a tornateremben, vagy hogy jó nagyot ugorjak távol a sportpályán. Így a gyanakvások és a szolidaritás szinte egyensúlyba került.

Egyébként pedig – sikeres lettem (amit Pesten sohasem tapasztaltam). Mint az osztály legjobb fogalmazója, József Attila Csoszogiját színpadra írtam, amit aztán a szomszédos Öcsödön (József Attila gyerekkori helyén) az én iskolám adott elő (mint kitelepített, én, sajnos, nem lehettem ott, nem engedtek elmenni). Lelkesen tanultuk a *Légy jó mindhalálígot*, amelyet szinte végig betéve tudtam (mivel én lettem a sűgő). Járási bajnokságot nyertem távolugrásból, de amire a legbüszkébb voltam, az a frissen elnyert MHK-jelvény volt. Ezért nagyon megdolgoztam: még rúdra mászni is megtanultam. (Mikor fölértem, gyorsan szaladtak a tornatanárért, hogy regisztráljon, mielőtt visszacsúsznék.)

Kunszentmártoni tanárainknak köszönhetem, hogy az iskolára ma is jó szívvel emlékszem vissza. Kiválóak voltak köztük. B. J., vékony, keskeny arcú ember, aki az egyik lábára sántított, úgy maradt meg bennem, mint a középkori szerzetesek: elszánt, fegyelmezett, az eszményeiért mégis lobogó ember. Ő volt a magyartanárunk; akinek még öregkorában is közleménye jelent meg a kunszentmártoni földrajzi nevekről, és aki rendszeresen forgatta a nyelvtudományi közleményeket (apám időnként egy-egy kifejezés származása felől nyaggatta). Az irodalomvázlatok címét pirossal kellett aláhúznunk, a nyelvtanórák vázlatait zölddel, az összefoglalásokét pedig piros-zölddel. Jóval később tudtam meg tőle, hogy ezt a polgári tanárképzőben tanították meg neki, meg hogy ott nevelték rá arra a módszerességre, amellyel bennünket is tanított. Meg azt is, hogy a sántasága a háborúból származik, ahol mint földerítő szakaszparancsnok kapott lövést, és rosszul operálták. Dunántúli német létére elszántan (szinte szélsőségesen) magyar volt, és ezt még akkor sem rejtette véka alá (néhány hónap járási szakfelügyelősködés után vissza is került az iskolába).

P. G. magas, jóvágású, rosszkedvű férfi, lovaglósizmát és katonai bricseszt hordott, azt rebesgették róla, hogy a háború előtt katonatiszt volt. Fizikát tanított az osztályunknak, precízen, de meglehetősen kevés sikerrel. Amikor a „kis érettségit” tettük (záróvizsgát a nyolcadik végén), megállt mellettem, megcsörgette a szivarzsebében hordott színes töltőceruzákat, aztán bele-belejavított a dolgozatomba (ami így is csak négyesre sikerült). Akkoriban házasodott, amikor én iskolás voltam; elvette az újonnan odakerült énektanárt. Jellegzetes, férfias írását és a töltőceruzáit én is utánozni próbáltam.

T. I., a matematikatanárunk viszont Esterházy-kockás bricseszt viselt, maga barkácsolta kréta- és szivacstartóval, ravasz-kás mosollyal közlekedett. Ő és a felesége (szintén polgárista tanár) az első pillanattól kezdve igyekezett rajtunk segíteni, amennyire lehetett; panaszkodott, hogy – polgári iskolai tanár létükre – kuláknak nyilvánították őket. Ő szervezte és irányította az iskola meteorológiai állomását (két speciális hőmérő, barométer meg egy esőmérő), és az eredményeket, velem együtt, nyáron is mindennap kitette az iskola utcai ablakába. S. Gy., az énektanár, aki nem messze lakott tőle, délceg, kopaszra borotvált, napbarnított férfi, néhány népdalra máig úgy emlékszem, ahogy ő tanította.

Hogy az iskolai élet mégsem volt annyira felhőtlen, mint amennyire egy tizenhárom-tizenéves gyerek látta, arra csak néhány fenyegető jel utalt. Nem vonultam fel az osztálytársaimmal április 4-én vagy november 7-én (sem a szüleim nem engedték, sem a tanárain), nem vettem részt látványos megmozdulásokon, nem kaptam meg az illő osztályzatot stb. Mindezt, mint írtam, nem vettem észre. Amit viszont nagyon is észrevettem, az Sztálin halála volt.

Felsorakoztunk az iskolaudvaron, a tornatanárunk, aki mindig vastag fapálcával közlekedett (ezt használtuk katonai gyakorlatozáskor puskaként), felsorakoztatott bennünket, és csöndben vigyázzban kellett állni. Ma is küszködöm azzal a görcsös nevetéssel, ami végigsöpört az osztályon. És észre kellett venni azt is, hogy a továbbtanulásom sem lesz rendben.

1953-ban, amikor nyolcadikos lettem, Kunszentmártonban még nem volt gimnázium. Az egyetlen „közéiskola” az óvónőképző volt (hároméves), értelemszerűen nem nekünk, fiúknak szerveződött. A jobbak, akikhez én is tartoztam, Szentesre jelentkeztek és jártak gimnáziumba. Késő délben vagy kora délután érkeztek meg a vonattal; közéjük tartozni, velük szóba elegyedni státusszimbólumnak számított. Szerettem volna Szentesre járni. Tanár (vagy lelkész) akartam lenni – íróember mindenképp –, de hát a szentesi gimnázium szóba se jött. Ami szóba jött – ha továbbtanulásról egyáltalán beszéltünk –, az az iparitanuló-iskola lehetett. Az MTH-intézetek (Munkaerő Tartalékok Hivatala) fekete egyenruhába öltöztették az ipari tanulókat, ez tetszett. Ilyen MTH-intézetet legközelebb Jászberényben találtunk volna (mezőgazdasági gépszerelő). Ezt annyira komolyan vettem, hogy nyolcadikos koromban kijártam a gépállomásra „órákat” venni. Gyanítom azonban, hogy a realitások ennél szerényebbek voltak. Valószínűleg megmaradtam volna napszámosnak (amihez nyolcadik után hozzá is kezdtem), ha nem jön a Nagy Imre-beszéd. De jött, és én föl(vissza)kerültem Pestre.

Imre's

Kőszeg Ferenc

szerkesztő, politikus (Budapest, 1939. április 26.)

Egy Budapesten rendezett nemzetközi konferencián, amely a menekültek, menedékkérők helyzetével foglalkozott, a Magyar Helsinki Bizottság elnökeként bemutattak egy francia jogászprofesszornak. Néhány percnyi beszélgetés után a professzor megkérdezte: „What is your background? Are you a lawyer?” Vagyis: mi a végzettségem? Egy jogvédő szervezet vezetőjeként minden bizonnyal jogász vagyok.

Csakhogy nem vagyok az, kénytelen voltam azt felelni: „It is a long story” (ez hosszú történet). Bizonyára valami fájdalmas pontra tapintott rá, gondolta, zavartan elnézést kért. Én meg még zavartabban próbáltam elmagyarázni, szó sincs kínos kérdésről, de a „hátteremre” vonatkozó kérdését csak úgy tudom megválaszolni, ha elmondom az élettörténetemet. Arra pedig nem biztos, hogy kíváncsi.

A nyolcvanas években aláírtam különböző tiltakozásokat, például Krassó György rendőri felügyelete vagy Pákh Tibor kényszergyógykezelése ellen. Könyvesbolti eladó – írtam a nevem mellé, a valóságnak megfelelően. Ezt azonban némelyek nem találták elég rangosnak, azt tanácsolták, írjam inkább, hogy szerkesztő, hiszen az voltam sok éven át. Csakhogy éppen egy hasonló aláírási akció következtében kirúgtak az állásomból. Amikor országgyűlési képviselő lettem, a levezető elnök többnyire „doktor”

Szémann Tamás felvétele

megszólítással adta meg a szót. A felszólalásomat ilyenkor azzal kellett kezdenem, hogy szabadkoztam: nem vagyok doktor.

De persze nemcsak az aláírás és a megszólítás volt a gond, hanem az is, mi vagyok tulajdonképpen. Tizenéves korom óta irodalmárnak készültem. Amikor az ötvenes évek elején láttam Csernus Tibor híres képét, a *Három lektort*, úgy néztem a kéziratlapok fölé görnyedő szer-

kesztőkre, ahogy normálisabb gyerekek a futballsztrárok vagy a sarkkutatók képét nézegetik. 1956 tavaszán, harmadikos gimnazistaként eljártam a Petőfi Kör vitáira, meglegyintett a politika izgalma, hirtelen úgy éreztem, talán mégis inkább jogra kellene jelentkeznem. De mire leérettségiztem, már 1957-et írtunk, a bíróságok zsinórban ítélték el az 56-osokat, köztük családi ismerőseinket is, szóba nem jöhetett, hogy jogász legyek.

Bölcsész lettem, latin–magyar szakos tanári oklevéllel fejeztem be az egyetemem, de soha nem tanítottam. Voltaképpen teljesült az álmom, a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz kerültem, de nem szerkesztőnek, hanem úgynevezett propagandistának, afféle irodalmi szervezőnek. Közben irodalmi kritikákat írtam, remélve, hogy szerkesztő leszek. Mire teljesült az álmom, egy nálamnál fiatalabb értelmiségi nemzedékkel kerültem kapcsolatba; új barátaim nemcsak utálták a

rendszer, mint könyvkiadói kollégáim többsége, de azon is gondolkodtak, van-e esély a megváltoztatására. Egyszerre megint jobban érdekelt a politika, mint az irodalom. Nyilvánvaló volt, hogy előbb-utóbb kenyértörésre kerül sor, nem lehetek egyszerre könyvkiadói szerkesztő, ha tetszik, cenzor, és aktív ellenzéki. Történetesen éppen a 41. születésnapomon szűnt meg a könyvkiadói munkaviszonyom. Addig maradtam könyvesbolti eladó, amíg a gyerekeim ki nem nőttek az Állami Könyvterjesztő Vállalat óvodájából, utána apró nyelviskolákban tanítottam németet. Közben szerkesztője voltam az első hazai szamizdat, azaz engedély nélkül megjelenő, cenzúrázatlan folyóiratnak, a Beszélőnek. A követő-emberek időnként megkergettek, időnként bevíttek kihallgatásra, mégis azt hiszem, ez volt az életem legszebb tíz éve: olyan emberekkel dolgoztam együtt, akiket becsültem, szerettem, és azt mondtam, azt írtam, ami a meggyőződésem volt. 1988-ban egyik alapítója lettem a Szabad Demokraták Szövetségének. Az akkor tizenkét éves kisebbik lányom megkérdezte: „Mondd, apu, miért van az, hogy akkor lettél ilyen híres, amikor a Kis Jancsi meg a Demszky Amerikában van?” Mindig nagy mestere volt a jól célzott kérdéseknek, pszichológus lett belőle. Politikusként is az emberi jogok érdekelték leginkább, de úgy véltem, a szabadságjogokat ott kell védeni, ahol a leginkább megsérthetik őket. Ezért a nemzetbiztonsági bizottság tagja lettem, a parlamenti frakcióban pedig a rendvédelmi szervek reszortfelelőse. Közben főszerkesztője voltam a hetilappá alakult Beszélőnek. A helyzetem nyomban ellentmondásossá

vált: arra törekedtem, hogy a Beszélő az SZDSZ szellemiségéhez közel álló, de a párttól független lap legyen. Az eredmény az lett, hogy az olvasók a Beszélőt, akármit írt is, az SZDSZ lapjának tekintették, az SZDSZ vezetése viszont nem tekintette annak. Az ellentmondás a hetilap megszűnése után is folytatódott: a következő négy évben parlamenti képviselő létemre egy civil szervezet vezetője voltam. Egyebek közt ezért határoztam el, hogy az 1998-as választáson már nem indulok.

Ellentmondás feszült a vágyaim és a valóság között is. Fiatal koromban leginkább talán irodalomkritikus akartam lenni, többkötetnyi lektori jelentést írtam, ezeket azonban legfeljebb néhány kollégám olvasta. A Beszélő szerkesztőjeként azt szerettem volna, hogy ismerjenek el újságírónak, publicistának, mégis főként politikusként meg jogvédőként tartottak számon. Mostanában, hogy már nincsen semmiféle közéleti funkcióm, itt-ott kezdenek publicistaként tudomásul venni. Manapság azonban legszívesebben önéletrajzi történeteket írok, és azt szeretném, ha afféle, az irodalom határán bóklászó tárcaírónak számítanék. Fiatal koromban nehezen írtam, mindenhonnan elkéstem, lekéstem a határidőket is. Öregségemre viszonylag pontos és szorgalmas lettem, elég könnyen írok. Időnként belegondolok, ha harmincévesen ilyen lettem volna, vihettem volna valamire. De azért nem vesztettem el a reményt. Még mindig bízom benne, hogy a következő hetven évben behozom a mulasztásaimat.

Kiszy Ferenc